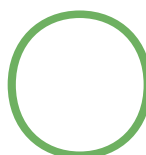

Frazeologizm na lekcji języka niemieckiego

Propozycje użycia

DOI: 10.47050/jows.2024.2.107-111

Nie sposób mówić o frazeologizmach wyłącznie jako ustalonych zwrotach językowych, gdyż to właśnie one kryją w sobie bogactwo kulturowe i historyczne. Nie można też traktować ich tylko jako nośnika specyficznego znaczenia, bo odzwierciedlają ewolucję społeczną. W artykule przyjrzymy się definicji frazeologizmów, zwracając uwagę na znaczenie ich pochodzenia w procesie dydaktycznym, i zaproponujemy przykłady ich użycia w pracy z uczniami.

frazeologizmach jako specyficznej formie związku między wyrazami można przeczytać wiele w literaturze przedmiotu. Określany jest on zwykle jako idiomatyczna, zleksykalizowana i polyleksykalna kombinacja wyrazowa. Idiomatyczność cechuje się tym, że znaczenie frazeologizmu nie wywodzi się ze znaczeń poszczególnych wyrazów, ale jest ono postrzegane jako „zewnątrzne”, niesione przez cały związek (Topczewska 2004: 24–25). Leksykalizacja to z kolei przechowywanie frazeologizmu w danym języku jako gotowej jednostki wyrazowej, która może być reprodukowana (Gustafsson i Piirainen 1985: 25). Trzecia cecha, czyli polyleksykalność, rozumiana jako wielowyrazowość, może jednak zastanawiać. Pojawia się tutaj bowiem pytanie, czy np. wyraz „nerwograjek” (*Nerventöter*) utworzony od związku „grać komuś na nerwach” (*jmdm. den Nerven töten*) można uznać za frazeologizm. Burger, Buhofer i Sialm wyróżniają tzw. złożenia idiomatyczne, takie jak „babie lato” (*Altweibersommer*), które należy odróżnić od frazeologizmów (za: Topczewska 2004: 24). Nam jednak od razu rzuca się w oczy, że owo „babie lato” nie powstało – jak wspomniany „nerwograjek” – w wyniku zmiany budowy morfologicznej istniejącego już polyleksykalnego związku wyrazowego, uznawanego za taki na podstawie dwóch pozostałych cech opisanych powyżej. Na potrzeby tego artykułu przyjmijmy zatem, że mówiąc o frazeologizmach, mamy na myśli przede wszystkim idiomatyczne, powtarzalne i wielowyrazowe związki, ale też pojedyncze wyrazy, których budowa i znaczenie wyraźnie wskazują na ich bezpośrednie pochodzenie od bardziej rozbudowanych związków frazeologicznych.

A co ze znaczeniem frazeologizmów? Jak uczyć poprawnego posługiwania się nimi? Czy bazować na kryterium leksykalizacji, czyli na tym, że są one wprowadzone np. do słownika, mają więc już swoją definicję, i tym samym należy je tylko zapamiętać? Co w przypadku pojedynczych wyrazów o cechach frazeologizmów (rzeczony *Nerventöter*) lub nowych związków, które dopiero powstały/powstają? Zastanówmy się nad tym, uzupełniając definicję Urszuli Topczewskiej wygenerowaną przez sztuczną inteligencję sformułowaniem powstałym na bazie ogólnodostępnych baz wiedzy. Frazeologizm to zatem „specyficzna forma związku między wyrazami lub grupami wyrazów, w której znaczenie całości nie wynika jedynie z sumy znaczeń poszczególnych składników. Związki frazeologiczne są ustalonymi zwrotami językowymi, których znaczenie jest trudne do przewidzenia na podstawie znaczeń poszczególnych słów. W wyniku tego

ARKADIUSZ BARAŃSKI

Badacz niezależny

są [one] często używane jako całość, a ich znaczenie jest zazwyczaj bardziej idiomatyczne”¹. Nie bez powodu pada tu określenie „suma”, czyli termin zaczerpnięty z matematyki. Znaczenie frazeologizmu stanowi bowiem rzut, projekcję jednostki znaczeniowej, czyli odwzorowanie jej w układzie współrzędnych XYZ, przy czym jego osie to nic innego jak czas, miejsce i tło. Związki frazeologiczne tworzone są zatem w określonym czasie, przez członków danej społeczności, dysponujących określonym zasobem leksykalnym ku zobrazowaniu pewnej rzeczywistości pozajęzykowej. Topczewska objaśnia to tak: „Na każdym etapie swojego rozwoju historycznego każdy język ma pewne ustalone i znane kombinacje słów, które są powszechnie używane w danej społeczności językowej” (2004: 1). Kwestię powszechnego użycia i tworzenia związków frazeologicznych oraz ich rozwoju pod wpływem różnych czynników podejmuje Grażyna Majkowska, twierdząc, że: „[o]bserwacja sposobów funkcjonowania stałych połączeń wyrazowych [...] prowadzi do wniosku, że część nowo powstających frazeologizmów pełni [...] prymarne funkcje nominowania (nazywania) zmieniających się elementów rzeczywistości” (1996: 39). Wyrazy we frazeologizmach mogą zachowywać swoje pierwotne znaczenie i tworzyć związki z tzw. ostrym tłem, rozumiałe na podstawie poszczególnych składników. Wraz z upływem czasu znaczenie słów w związkach może też się zmieniać, pozostawiając tło frazeologizmów nieostre – do poprawnego użycia potrzebna jest nie tylko znajomość ich znaczenia, ale przydaje się też wiedza na temat ich genezy.

¹ Wykorzystano ChatGPT; pytanie brzmiało: „Jak brzmi definicja związku frazeologicznego?”.

Frazeologizmy z ostrym tłem

Ostre tło, czyli takie, w którym leksemy zachowują swoje dosłowne znaczenie, obrazują Ulla Gustafsson i Ilpo Tapani Piirainen (1985: 62–64):

- ➔ *Industriell unterentwickelte Gebiete* (tereny słabo rozwinięte przemysłowo),
- ➔ *eine Frage der Zeit* (kwestia czasu),
- ➔ *lange Minuten des Wartens* (długie minuty oczekiwania).

W tym przypadku wydaje się potrzebna jedynie znajomość poszczególnych słów, by zrozumieć całość. W procesie dydaktycznym mogą pojawić się jednak problemy związane z prawidłowym rozumieniem kontekstu oraz z wyciągnięciem esencji znaczenia poszczególnych składników frazeologizmu. Nauczanie frazeologizmów o ostrym tle wymaga zatem uwzględnienia ich kontekstu użycia, różnorodności, a także praktycznych ćwiczeń, które pomogą uczniom zrozumieć ich istotę. Ćwiczenia, jakie nauczyciel może zaproponować w przypadku „długich minut oczekiwania”, to:

1. Scenki sytuacyjne

Prosimy uczniów o odegranie krótkiej scenki długiego oczekiwania.

2. Kalambury

Wybrani uczniowie pokazują związek frazeologiczny *lange Minuten des Wartens*, a inni uczniowie zgadują, o czym jest mowa.

3. Zabawa ze sztuczną inteligencją (ćwiczenia w pisaniu)

Uczniowie lub nauczyciel generują kilka zdań, a następnie na podstawie ich analizy uczniowie zapisują własne. Przykładowe polecenie dla ChatGPT może brzmieć:

„Podaj zdania z wykorzystaniem związku frazeologicznego *lange Minuten des Wartens*”. W rezultacie otrzymamy np.:

- ➔ *In den langen Minuten des Wartens auf das Ergebnis des Experiments stieg die Spannung.* (W długich minutach oczekiwania na wynik eksperymentu wzrastało napięcie).
- ➔ *Die langen Minuten des Wartens auf die Rückkehr des verlorenen Gepäcks waren beunruhigend.* (Długie minuty oczekiwania na powrót zaginionego bagażu były niepokojące).

➔ *Nach langen Minuten des Wartens erschien endlich der Bus.* (Po długich minutach oczekiwania pojawił się wreszcie autobus).

4. Krzyżówki oparte na skojarzeniach

Prosimy uczniów o ułożenie krzyżówki z hasłem i asocjacjami dotyczącymi poszczególnych wyrazów wskazanego frazeologizmu:

- *lange* (**L**angeweile, **A**lter, **A**bstand, **N**achlässigkeit, **P**rozess),
 - *Minuten* (**T**ermin, **P**ünktlichkeit, **g**enaue Zeitangabe, **Z**eitmessung, **T**erminkalender, **D**auer, **S**chnelligkeit),
 - *Warten* (**U**ngewissheit, **E**rwartung, **V**orbereitung, **Z**eitverlust, **G**eduld, **S**pannung).
- Podczas ćwiczenia możemy dodatkowo przypomnieć zasady używania dopełniacza w języku niemieckim.

5. Quiz frazeologiczny

Przygotowujemy quiz, w którym uczniowie muszą dopasować sytuacje do odpowiednich znaczeń:

Situation 1: Du wartest vor dem Amt auf die Bearbeitung deiner Papiere. Die Zeit vergeht sehr langsam und du fühlst dich zunehmend ungeduldig.
Welche Bedeutung von *Lange Minuten des Wartens* passt am besten zu dieser Situation?

- a. Die Einheit zur Messung von Zeit
- b. Langeweile bei der Bearbeitung der Papiere
- c. Die Zeit des langen und ungeduldigen Wartens auf etwas oder jemanden

Situation 2: Du wartest seit einer Stunde auf den Anruf deines Freundes. Du sitzt am Schreibtisch und starrst gespannt auf dein Telefon. Die langen Minuten des Wartens lassen dein Herz schneller schlagen, denn du erwartest wichtige Nachrichten von ihm. Endlich, wenn das Telefon klingelt, greifst du erleichtert nach dem Hörer, wissend, dass das Warten vorbei ist.

Welche Bedeutung von *Lange Minuten des Wartens* passt am besten zu dieser Situation?

- a. Spannung vor dem Treffen
- b. Stressiges Warten auf die Entscheidung
- c. Ungeduldiges Warten auf die Verbindung

Situation 3: Du wartest auf die Ergebnisse des Literaturwettbewerbs. Du sitzt auf der Kante des Stuhls und nagst nervös an deinen Nägeln. Du starrst auf die Uhr an der Wand und jede Minute kommt dir wie eine Stunde vor.

Welche Bedeutung von *jede Minute wie eine Stunde vorkommen* passt am besten zu dieser Situation?

- a. Lange Minuten des Wartens
- b. Lange Stunden des Wartens
- c. Lange Sekunden des Wartens

Antworten:

Situation 1: c

Situation 2: c

Situation 3: a

Frazeologizmy z nieostrym tłem

Inaczej przedstawia się sytuacja frazeologizmów, w których przypadku tło pozostaje nieostry lub częściowo nieostry na skutek upływu czasu. Takie związki frazeologiczne nie są łatwe do opanowania, gdyż wymagane jest sięgnięcie do ich genezy i, oprócz zrozumienia znaczenia, poznanie ich źródła. Wiele takich związków ma swoje korzenie w Biblii², np.:

- ➔ alfa i omega (*das A und O*) – biegły w czymś, znający się doskonale na czymś:
„Jam Alfa i Omega, Pierwszy i Ostatni, Początek i Koniec” (Ap 22, 13);
- ➔ być kozłem ofiarnym (*Sündenbock*) – stać się osobą, na którą niesłusznie zrzucone są winy/odpowiedzialność za coś:
„Potem Aaron przyprowadzi cielca na ofiarę przebłagalną za siebie samego i dokona przebłagania za siebie i za swój dom. Weźmie dwa kozły i postawi je przed Panem, przed wejściem do Namiotu Spotkania. Następnie Aaron rzuci losy o dwa kozły, jeden los dla Pana, drugi dla Azazela. Potem Aaron przyprowadzi kozła, wylosowanego dla Pana, i złoży go na ofiarę przebłagalną. Kozła wylosowanego dla Azazela postawi żywego przed Panem, aby dokonać na nim przebłagania, a potem wypędzić go dla Azazela na pustynię” (Kpł 16, 6–10);
- ➔ hiobowe wieści (*Hiobsbotschaft*) – tragiczna wiadomość:
„Pewnego dnia, gdy synowie i córki jedli i pili w domu najstarszego brata, przyszedł posłaniec do Hioba i rzekł: «Woły orały, a oślice pasły się tuż obok. Wtem napadli Sabejczycy, porwali je, a sługi mieczem pozabijali, ja sam uszedłem, by ci o tym donieść»” (Hi 1, 13–15);
- ➔ syn marnotrawny (*verlorener Sohn*) – człowiek, który się opamiętał:
„Zabiorę się i pójdę do mego ojca, i powiem mu: Ojcze, zgrzeszyłem przeciw Bogu” (Łk 15, 18);
- ➔ wieża Babel (*Turm von Babel*) – pomieszanie, chaos:
„A Pan zstąpił z nieba, by zobaczyć to miasto i wieżę, które budowali ludzie, i rzekł: «Są oni jednym ludem i wszyscy mają jedną mowę, i to jest przyczyną, że zaczęli budować. A zatem w przyszłości nic nie będzie dla nich niemożliwe, cokolwiek zamierzą uczynić. Zejdźmy więc i pomieszajmy tam ich język, aby jeden nie rozumiał drugiego!»” (Rdz 11, 5–7);
- ➔ wilk w owczej skórze (*Wolf im Schafspelz*) – człowiek udający bezbronnego, aby ukryć prawdziwe zamiary:
„Strzeżcie się fałszywych proroków, którzy przychodzą do was w owczej skórze, a wewnątrz są drapieżnymi wilkami” (Mt 7, 15).

² Przytoczone przykłady pochodzą z Biblii Tysiąclecia (2003).

Proweniencja związków frazeologicznych o nieostrym tle może być umiejscowiona także w mitologii³:

- ➔ pięta Achillesa (*Achillesferse*) – słaby punkt/miejsce:
Achilles – bohater *Iliady* został zanurzony w wodzie Styksu. Jego ciało stało się dzięki temu odporne na ciosy oprócz pięty, za którą trzymała go matka;
- ➔ syzyfowa praca (*Sisyphusarbeit*) – ciężka praca bez żadnych efektów:
Szyf za swoje występki wtaczał głaz na górę, a kiedy był już blisko szczytu, głaz spadał i Szyf na nowo podejmował tę samą pracę, aby odzyskać wolność;
- ➔ koń trojański (*Trojanisches Pferd*) – podstępny podarunek:
Koł z drewna, w którym ukryło się wojsko greckie w celu zdobycia Troi;
- ➔ piękna Helena (*schöne Helena*) – symbol sporu o coś:
Żona króla Menelaosa stała się bezpośrednią przyczyną wojny trojańskiej.

³ Część przytoczonych przykładów pochodzi z książki Czuriejewej i Żuchowskiej (2006), pozostałe – z internetu.

Frazeologizmy o nieostrym tle mogą stanowić wyzwanie w procesie dydaktycznym z powodu (a) złożoności znaczenia – związki frazeologiczne o nieostrym tle mają znaczenie, którego zrozumienie wymaga poznania kontekstu kulturowego lub historycznego. To sprawia,

że są one dla uczących się bardziej złożone, oraz (b) różnic w użyciu – w przypadku frazeologizmów o nieostrym tle występują subtelne różnice w użyciu, których nie da się łatwo przewidzieć. Na przykład *das A und O* może być w języku niemieckim stosowane w różnych sytuacjach, aby podkreślić coś jako kluczowe, i ma wydźwięk bardziej powszedni, podczas gdy w języku polskim alfa i omega miewa także konotacje religijne i może być używane w sytuacjach bardziej uroczystych.

W celu przyswojenia sobie użycia związków frazeologicznych o nieostrym tle można zastosować:

- ➔ analizę kontekstu – jedną z możliwości jest poproszenie uczniów o przeczytanie krótkich fragmentów zawierających związki frazeologiczne o nieostrym tle w języku niemieckim i polskim, a następnie zwrócenie uwagi na kontekst, w którym zostały użyte;
- ➔ *role-playing* – dopuszcza się odgrywanie scenek z życia codziennego z użyciem frazeologizmów występujących zarówno w języku niemieckim, jak i polskim. Następnie warto omówić różnice w ich zastosowaniu;
- ➔ porównanie tłumaczeń – inną możliwością jest przygotowanie tekstów zawierających związki frazeologiczne o nieostrym tle w języku niemieckim i poprosić uczniów o przetłumaczenie tekstu na język polski;
- ➔ debatę na temat różnic kulturowych – w zależności od wieku uczniów nauczyciel decyduje się na zorganizowanie debaty na temat tego, jakie kulturowe i historyczne czynniki wpływają na użycie związków frazeologicznych o nieostrym tle w języku niemieckim i polskim.

Jak pokazano powyżej, nauczanie frazeologizmów wymaga szczególnej uwagi i staranności, nie wystarczy bowiem zaprezentowanie ich uczniom przez podanie tłumaczenia z języka obcego na język polski. Na lekcji języka obcego potrzebne są zróżnicowane ćwiczenia, które w pełni zobrazują ich znaczenie, zasięg i możliwości użycia.

BIBLIOGRAFIA

- Biblia Tysiąclecia (2003), wersja online, Wydawnictwo Pallottinum.
- Czuriejewa, A., Żuchowska, D. (2006), *Polskie i rosyjskie związki frazeologiczne o proveniencji antycznej*, „Języki Obce w Szkole”, nr 2, s. 3–13.
- Fleischer, W. (1982), *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Fleischer, W. (1997), *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Gustafsson, U., Piirainen, I.T. (1985), *Untersuchungen zur Phraseologie in Zeitungstexten der deutschsprachigen Ländern*, Vaasa: Vaasan Korkeakoulun Julkaisuja.
- Majkowska, G. (1996), *Funkcje frazeologizmów w tekstach publicystycznych*, Warszawa: Energeia.
- Topczewska, U. (2004), *Phraseolexeme in Paulusbriefen und ihre Wiedergabe im Deutschen und im Polnischen anhand ausgewählter Bibelübersetzungen*, Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.

Artykuł został pozytywnie zaopiniowany przez recenzenta zewnętrznego „JOWS” w procedurze *double-blind review*.

ARKADIUSZ BARAŃSKI Nauczyciel mianowany języka niemieckiego, absolwent filologii germańskiej na Uniwersytecie Wrocławskim, informatyki na Politechnice Wrocławskiej oraz public relations w Wyższej Szkole Bankowej we Wrocławiu.